

Szegényes szegénység-megközelítések és a bibliai szegénység társadalomtudományi relevanciája

Noha a nyugati keresztény teológia főként a késői modernitástól kezdődően számos gesztust tett a (szekuláris) társadalomtudományok felé, utóbbiról még napjainkban sem mondható el, hogy megkísérelt volna profitálni a keresztény teológia és bölcselet tanulmányozásából. E tanulmány célja, hogy egy intellektuális többlet megalkotásának formájában és általában „szegénység”-ként értett jelenségek teológiai keretezésével történő rekategorizálásával felvázolja egy ilyen megnyitás lehetőségeit, valamint, hogy bemutassa egy olyan alap kutatás eredményeit, melyben a hiánycentrikus szegénység-megközelítéseket a biblikus szegénység multidimenziós és többpólusú normái alá rendeljük.¹

Although western Christian theology has made several gestures, especially since late modernity toward (secular) social sciences, the same can not be said of the latter, as it has made no attempt to benefit from studying the results of Christian theology and philosophy, not even in recent times. The aim of the present paper is to line out possibilities for such an overture in the form of creating an intellectual plus through recategorizing phenomena generally understood as „poverty” with a theological framework, and to present the results of a basic research in which we subsume deficit-centered approaches of poverty under the multidimensional and bipolar norms of biblical poverty.

Bevezetés

Szokásos esetben egy rekategorizálás a már meglévő kategóriák és fogalmak dekonstrukciójával és fogalmi tisztázásával kezdődik. A szegénységkutatások és a szegénység társadalomtudományos fogalmának dekonstruálásánál először a szegénység fogalma körüli bizonytalanságokat érdemes körüljárni, vagyis azt, hogy – egy bazális alkotóelemet kivéve – a társadalomtudományokban e fogalmi határok egyáltalán nem tiszták és egzakta, hanem általában adott kutatási kérdéseknek megfelelően, problémacentrikusan kísérelnek meg vele jelölni valamely hiányt, hátrányt vagy fogyatéket. A szegénység általános meghatározásának problematikájára jellemző, hogy még a társadalomtudományokon belül is leginkább két dologban van egyetértés a szegénységről. Az egyik ilyen, hogy a szegénység létezik, a másik viszont az, hogy inkább konceptuálisan, mint tényszerűen létezik. Nincs olyan szegénységkutatás, amelynek ne lennének előzetes elképzelései annak a jelenségnek a természetéről, amely vizsgálata tárgyát képezi; a konceptuális létezés tényszerűsége így nem igazán vitatható, elsőbbsége pedig két, egymással összefüggő és a tudományos alap kutatások gyakorlata alapján önállóan vizsgálható szempontból, logikailag indokolt:

Egyfelől a szegénységre vonatkozó predikátumokra visszavezethető mögöttes előfeltételezések általi meghatározottság miatt, melyek a különféle észleletek szelektálásával, rendszerezésével és értelmezésével az adott konceptuális kereten belül lehatárolják a szegénység tárgykörét; nem csak azt jelölve ki, amit e tárgykör tartalmaz, hanem – a kuhni értelemben vett normál tudományként – azt is, amit nem tartalmaz (Kuhn 2002: p. 21).

Ezeket a predikátumokat és előfeltételezéseket az alkalmazott kutatások ritkán teszik explicitté, és az sem jellemző, hogy az efféle kutatások alapjait szolgáló szegénységelméletekben filozófiai vita tárgyává válnak. Példának okáért

egy kutatási terv, ahogyan az annak megfelelően elkészített tanulmány vagy jelentés jellemző módon tartalmazza a kutatás részletesen és szisztematikusan kidolgozott, logikailag koherens módszertanát, ugyanakkor nem, vagy jóval elnagyoltabban érvel a módszertan adekvátsága mellett, vagy reflektál a megalkotását szükségszerűen megelőző filozófiai kérdésekre. Aminek a hiánya joggal kritizálható; tekintettel arra, hogy jelenleg a humán tudományok területén nincs egységes, általánosan érvényesnek mondható tudományos módszer (Bentz és Shapiro 1998: p. 86).

Másfelől pedig az így meghatározott tárgykörön belüli explikációk vonatkozásában sok esetben hiányoznak azok az utólagos fogalomelemzések és meta elméletalkotások, melyek azokat visszakapcsolnák az elemi predikátumokhoz és előfeltételezésekhez. A szegénység alkalmazott kutatásainak és a szegénység elméleteinek a fenti értelemben vett „elméletszegénysége” egy olyan helyzetet teremt, melyben az egyik legalapvetőbb kérdésre – nevezetesen; hogy ki a szegény és mi is az a szegénység – a társadalomtudományokon belül nem lehet általánosan érvényes választ adni. Így joggal mondják összefoglaló jellegű művekben, hogy a szegénység inkább konceptuálisan, mint tényszerűen létezik (Borgatta & Montgomery 2000: pp. 2209–10); ami, ha nem is alapozza meg automatikusan az olyan állítások érvényességét, mely szerint egyáltalán nem is léteznek sem szegénységelméletek (Jordan 1996: p. 81), sem valódi szegénység-szociológia (Roach & Roach 1972: p. 13), azt mindenképp érzékelteti, hogy a szegénységelméletekkel kapcsolatos meta elméleti vizsgálódások ma is indokoltak.

A fent vázolt szituáció következményei a szegénységelméletekre és a szegénységpolitikára nézve szerteágazóak. Az ún. „szegénységelméletek” mindig annak a speciális episztémének a szegénységelméletei lesznek, amelyekből mögöttes előfeltételezései származnak, és egy átfogó sze-

gényéspolitikai kialakítása során esélyes, hogy az alkalmazási terület kijelölése és a problémamegoldás útjai a forrásokat birtokló, s ezért az újraelosztásban aktív szerepet vállalni képes ágensek diszkurzív preferenciáinak megfelelően alakulnak. Az előbb említettektől nem függetlenül továbbá a szegénységnek létezhetnek olyan formái, amelyeket az egyik elmélet mögöttes előfeltételezései kizárnak az elmélet által megragadható jelenségek köréből, a másikéi pedig lehetővé teszik azok elgondolását. Éppen ezért a „szegénység” fogalom referenciájának problematikusága mellett; voltaképpen ezt megelőzően, egy másik alapvető kérdésre keressük a választ: arra, hogy miért indokolatlan és irracionális a szegénység fogalmi dimenzióit leszűkíteni kizárólag valami hiányára, és amellet próbálok érvelni, hogy a tudományos igényű kutatások vagy elméletalkotások során, ahogyan egyébként a mindennapi életben is, megkerülhetetlen a szegénység kreatív és dinamikus oldalának figyelembevétele.

A továbbiakban tehát arra teszünk kísérletet, hogy:

- a) bemutassunk egy olyan speciális mögöttes előfeltételezést, melyet a főbb gazdaság-, és társadalomfókuszú szegénységelméletek egyaránt osztanak, s amely ezen elméletek hiánycentrikusságát eredményezi;
- b) felvessük annak kérdését, hogy a hiánycentrikus megközelítés mennyiben alkalmas és mennyiben nem alkalmas jelenségek „szegénység”-ként, és egyes entitások „szegény”-ként történő kielégítő pontosságú definiálására;
- c) felvázoljuk a szegénységnek egy olyan lehetséges megközelítését, mely a szegény állapot indikátorai közt a különféle hiányok mellett meghatározott, a nyugati gondolkodás történelme során már azonosított pozitívumokat (megléteket) is kezel;
- d) és végezetül felhívjuk a figyelmet néhány olyan szempontra, melyek alapján egyes esetekben indokoltnak tűnik a szegénységet adott együttélési formákon² belül és adott együttélési formák között kialakuló dinamikák sajátos eseteiként kezelnünk.

A szegénység hiánycentrikus megközelítése

Ahogy már utaltunk rá, a szegénység modern koncepcióiban tetten érhető egyik, írásunk szempontjából központi jelentőségű mögöttes elképzelés a szegénység hiányként vagy elégtelenségként történő felfogása. Az, hogy ezekben a koncepciókban a szegénység egy adott entitásnak a koncepció szempontjából releváns területen vagy területeken jelentkező hiány, elégtelenség vagy fogyatékek által meghatározott olyan A' állapota, mely számára egy minden egyéb tulajdonságában azonos, de az adott hiányt, elégtelenséget vagy fogyatéket nem tartalmazó A állapothoz képest kedvezőtlenebb. Ez egyben az értékviszonyok hálózatában negatívan pozicionálja az így kijelölhető dolgokat, vagy a kialakulásukhoz vezető folyamatokat, melyek aztán szociálpolitikailag a „szegénység elleni harc” jegyében kategorikusan elutasítandók; megoldandó problémák és leküzdendő akadályok képét öltik magukra.

Ezzel szemben a következő alternatív konceptuális keret kínálható: Egyfelől a szegénységnek valóban vannak olyan felfogásai, amelyek abban inkább az *állandót*, vagyis valaminek a – szubjektív vagy objektív – hiányát érik tetten (pl. az abszolút és a relatív deprivációs elméletek). Másfelől viszont vannak más megközelítések, melyek által inkább a *változás*, a dinamika, tehát összefoglalóan az elszegényedés folyamata válik megragadhatóvá (pl. a kirekesztés-, az underclass vagy az újszegénység-diskurzusok). Ez utóbbi diskurzusoknak pedig van egy olyan sajátosságuk, hogy már nemcsak egy adott társadalmon belüli hiányról és megfosztottságról beszélnek, hanem arról is, hogy a szegények a társadalomból kiszorulva egy egészen új együttélési szerkezetet alakítanak ki. Itt tehát – hasonló módon ahhoz, amit Oscar Lewis (1968) antropológiai szempontból már a *Sánchez Gyermekei* című művében megírt – a szegénység nem mint hiányok sora, hanem mint a kultúrát meghatározó, kézzelfogható és empirikusan vizsgálható gyakorlatok, tulajdonságok és stratégiák együttese jelenik meg.

Terjedelmi okok miatt most nem vizsgálhatjuk kimerítően mindazokat az elméleteket és alkalmazásokat, amelyekben a fenti definíció ráillik a szegénység fogalom használatára, hanem a továbbiakban összefoglaló jelleggel „hiánycentrikus szegénységelméleteknek” fogom nevezni ezeket, fenntartva, hogy további kutatásokat igényel annak eldöntése, hogy pontosan mely elméletek és alkalmazások integrálhatóak ebbe a kategóriába.

Gazdasági dimenziók

Jelenségek és entitások szegénységként és szegényként történő, valamely észlelhető hiányra vagy fogyatékre alapozott jelölése nemcsak gazdasági, de társadalmi és antropológiai szempontból is problematikusnak tűnik. A gazdasági meghatározottságra koncentrált szegénységfelfogások a hiányt legáltalánosabban a jövedelem- és/vagy valamilyen tőkefajta(ok) vonatkozásában értelmezik. Számos, nemzeti és világviszonylatban döntéshozónak számító szervezet szegénységpolitikáját a hiány e jövedelemalapú megközelítése határozza meg, függetlenül attól, hogy aktuálisan a szegénység abszolút, vagy éppen relatív gazdasági koncepcióit használják fel szegénységpolitikáik megalkotásához. A Világbank pl. az abszolút szegénységküszöböt a helyi vásárlóerőn számolt napi 1 (2008-tól a 2005-ös árakon számolt napi 1,25) amerikai dollár jövedelemben állapította meg (The World Bank 2008: p. 1), az USA Népszámlálási Irodája (Census Bureau) pedig a különböző kategóriákba sorolt egyéneket és családokat a kategóriákhoz hozzárendelt 48 lehetséges jövedelemküszöb alapján minősíti „szegény” státusúnak (szegény, ha: jövedelem/jövedelemküszöb < 1).³ Ennél jóval összetettebb, de még mindig a gazdasági meghatározottságra koncentrált megközelítésnek nevezhetőek azok, amelyek a létfenntartáshoz szükséges anyagi javak – pl. élelmiszer, termelőeszközök, tiszta ivóvíz, gyógyszerek, otthon, megfelelő ruházat – hiányával, szűkösségével számolnak.

Társadalmi dimenziók

A hiányként vagy elégtelenségként értett szegénység azonban nemcsak az anyagi javak, hanem a szűkebben vett társadalom; a társadalmi tőke és a társadalomgazdaság te-

rületén is konceptualizálható. Egyfelől egy olyan felfogás szerint, amelyben a hangsúly nem az egyénre, hanem a társadalmi struktúrákra, illetve az azokban jelentkező turbulenciákra helyeződik. Ilyesformán a szegénység a modern társadalomnak az anyagi fejlődésből fakadó inherens sajátosságaként (George 2005 (1879): p. 12), vagy a társadalmi intézmények működésének kudarcaként értelmezhető (Yanagisawa 2011). Másfelől pedig az egyéneknek az egymással való kapcsolataikban megmutatózó – többek közt metodológiai individualizmusként (lásd pl. Jeremy Bentham és Garry Becker), csoportokon belüli és csoportközi azonosulási/elkülönülési stratégiákként (Karl Marx, Pierre Bourdieu), illetve politikai ideák társadalmi megvalósításaként (Robert Putman) interpretált – vagyon hiányaként. A szegénység ebben a formában tehát nem klasszikus gazdasági, hanem olyan társadalomgazdasági tény, melynek tényszerűsége az emberek közti kapcsolatokban mutatkozik. Szintén a társadalom területén érvényes a hiánycentrikus megközelítéseknek egy másik, a szegénységtől az európai gyakorlatban részben külön kezelt, ugyanakkor azzal számos közös vonást mutató változata, amelyet a „társadalmi kirekesztés” (social exclusion) fogalmával jellemlnek. Ez a megközelítés az elnevezésnek megfelelően a hiányt a társadalom egészében vagy meghatározott csoportjaiban való részvétel, s e részvétel lehetőségeinek területén konceptualizálja, s egyúttal lehetőséget biztosít a „dologi hiányosságok” és a „participatív hiányosságok” megkülönböztetésére.

Antropológiai dimenziók

A gazdasági és a társadalmi aspektusok mellett a szegénység hiányként vagy elégtelenségként történő megközelítésének következő típusa annyiban különbözik az eddig felsoroltaktól, hogy a szegénységet nem az ember alkotta területeken, hanem – a vizsgálat fókuszát az ok-okozati lánc ezt megelőző láncszemére helyezve – magában az emberben próbálják megragadni. Ennek eredményei, attól függően, hogy a vizsgálódásoknak milyen emberkép szolgál alapjaként, és ezen belül a vizsgálat milyen aspektusokra koncentrálnak, sokfélék lehetnek. A legáltalánosabb koncepciók a szegénységet az ember lehetőségeinek vagy képességeinek hiányához kötik. A képességszemléletnek a szegénységre történő alkalmazását Amartya Senhez kötik (Sen 1979, 1985, 1999), és annyiban igazuk is van, hogy a jövedelem szegénységgel szembeni – de azzal megegyező hiánycentrikussága révén korlátozott – alternatívát kínáló koncepció megalkotása valóban a Nobel-díjas közgazdász nevéhez fűződik. Azonban Sennek a szegénység pontosabb megértésére tett megoldási kísérlete párhuzamba állítható a korábban létező, nem kevésbé antropocentrikus szegénység-megközelítésekkel. Az esetleges kapcsolatok és összefüggések vizsgálata inkább csak a tekintetben mondható problematikusnak, hogy míg a képességszegénység elméleti keretein belül tett posztulátumok kibontása részleteiben megtörtént, s maga az elmélet plauzibilisnek mondható, addig az elmélet operacionalizálása – Sen explicit szándékának megfelelően – befejezetlenül maradt. Ezért a befejezetlenségért, mely nyitva hagyja annak kérdését, hogy pontosan mely képességek hiánya tekinthető a szegénység indikátorainak, magát az elméletet is számos kritikával illették.

Ezzel szemben más, szintén antropocentrikusnak mondható megközelítések ezeket a képességeket, de legalábbis azokat a területeket, melyekhez e képességek tartoznak, pontosan megnevezték. Az összehasonlítást ugyanakkor nehezíti, hogy ezek a megnevezések nem feltétlenül egy explicit szegénységelmélet keretein belül történtek, vagy maguk az elméleti keretek nem a szegénység azonosítására lettek kidolgozva. Ilyen például a szociáldarvinizmus szegénységképe, ahol a kompetenciahiányt az egyén genetikai meghatározottságára lehet visszavezetni, illetve a szegénységnek az angliai szegénnytörvényekben alkalmazott koncepciója, ahol egy önmagát és/vagy családját adományok vagy állami segítség hiányában fenntartani képtelen, de fizikailag munkaképes individuum állapotát annak „morális hiányosságaival”, s e hiányosságok formálta viselkedésével magyarázták.

A hiánycentrikus megközelítés kritikája

A fent említett hiányközpontú megközelítések ugyanakkor figyelmen kívül hagyják azt, hogy valaminek a hiánya nem feltétlenül jelöl abszolút mértékben hátrányt, vagy lehet kiindulópontja negatív folyamatoknak, hanem egy adott területen jelentkező hiány következménye vagy velejárója is lehet olyan többleteknek, melyek eltérő területeken jelentkeznek. Ugyanez fordítva is igaz, tehát konkrét tulajdonságok, szimbolikus vagy materiális javak és birtokok megléte együtt járhat olyan hiányokkal, melyek más területeken relevánsak lehetnek. A gazdaság területén – az előállításhoz tartozó teljes költség és a fogyasztásból/birtoklásból származó teljes haszon hányadosát nézve⁴ – a javak és jövedelmek nem minden típusához tartozik pozitív gazdasági érték, illetve léteznek olyan, összességében pozitív gazdasági értékkel rendelkező javak, amelyek költsége és haszna nem azonos entitásoknál és nem is feltétlenül egy időben jelentkeznek. Példának okáért azon gazdasági károk és hátrányok helyreállítási költségei, amelyeket egy biztosítási ügynök egy, az ügyfele számára kedvezőtlen termék értékesítésével, vagy egy vegyipari munkás az általa előállított környezetkárosító termékek termelésében való részvétellel okoz, jóval meghaladhatják az általa e tevékenység ellenértékeképp megszerzett jövedelmet. Továbbá a szegénységküszöb jövedelemalapú megállapítása során a vizsgált háztartásoknak csak a bevételeit összesítik, a kiadási kötelezettségek esetén ugyanakkor számos tétel – többek közt pl. a hitelek kamatterhei és a lakóhely bérleti díja – kimarad a számításból (lásd Short 2005: pp. 35–36, Pressman és Scott 2010: p. 12). Egy nagyvárosban élő embernek egy messzi vidéki zártkert birtoklása jó eséllyel sem aktuálisan, sem potenciálisan nem jelent előnyt, ellenben a hozzá kapcsolódó adók és kötelezettségek költségeit normál esetben folyamatosan állnia kell. S hogy ne csak gazdasági példákat hozunk, aktuálisan és történelmi távlatokban is megfigyelhetünk különböző, egymást kizáró csoporttagságokat és negatív csoporttagsági kritériumokat akár különböző állampolgárságok, társasági tagságok vagy munkahelyek közt, akár különböző egyháztagságok közt, akár egy egyháztagságon belül.

Lehetséges tehát, hogy valamely dolog vagy termék megléte, birtoklása, fogyasztása vagy megtermelése

- egyáltalán nem eredményez gazdasági többletet, vagy egyenesen károkat okoz;
- egyénenként vagy csoportoknál gazdasági többletet eredményez, ugyanakkor más egyéneknek vagy csoportoknak olyan mértékű gazdasági vagy (akár konkrét gazdasági mutatókat is befolyásoló) szimbolikus károkat okoz, hogy összességében nézve negatív eredményre vezet.

A szegénység tehát gazdaságilag nemcsak valami hiányként, hanem valami meglétként is elgondolható, noha az is igaz, hogy azok az értékek, amelyekkel egy szegény és egy nem szegény entitást jelölhetünk, itt egyetlen skálán vesznek fel különböző pozíciókat. Társadalmi szempontból nézve ugyanakkor a valami meglétként figyelembe vett szegénység nemcsak mennyiségi, hanem minőségi, szerveződési különbségeket is jelöl: Míg a hiányként értett szegénység koncepciója jól használható egy adott társadalmi struktúrában belül alacsonyabb pozíciót elfoglaló társadalmi rétegek és osztályok azonosítására, addig egy adott társadalmi struktúra és a belőle kiszorult, s ekképp új, a korábbihoz képest eltérően szerveződő együttélési formák – akár egy államhatáron belüli – megalkotására kényszerülő csoportok egymáshoz való viszonyának adekvát módon történő leírásához a meglétként felfogott szegénység tűnik hasznosabbnak. Azok a jellegzetességek ugyanis, amelyek az így létrejövő együttélési formákat megkülönböztetik attól, amelyből a tagjai kiszorultak, nem a korábban meglévő társadalmi normáknak és életvezetési stratégiáknak az új szituációhoz igazított változatai vagy módosulatai. Ellenkezőleg; az új típusú együttélésben a rendelkezésére álló amúgy is szűkös forrásokat – külső kontrollmechanizmusok vagy egyéb hatások hiányában – sok esetben nem reintegrációra, hanem a korábbi társadalomával összeegyeztethetetlen, attól független konkrétumok: különféle intézmények, identitások, értékek és normák kiépítésére, működtetésére és újratermelésére használják. E megközelítés a szegénységnek a modern kortól kezdődően domináns, gazdasági szemléletével párosítva a szegénység kultúrájának elméletéhez vezet, amelyre Oscar Lewis kapcsán már korábban utaltunk. Arról viszont feltétlenül szólnunk kell, hogy azok az okok, amelyek miatt adott entitások adott társadalmi struktúrában kívülre kerülhetnek, nem szükségszerűen gazdaságiak vagy társadalmiak (még ha e területeken mérhető következményekkel járnak is), hanem az adott entitás sajátosságaiból is adódhatnak.

Ezekkel az antropológiai dimenziókra fókuszáló megközelítésekkel, noha pl. Sen képességszemlélete és annak kritikái aktuálisan is részét alkotják a szegénységről szóló tudományos diskurzusoknak, összességében inkább a klasszikus szociológiában és közgazdaságtanban találkozhatunk. A szegénységet a deviáns moralitásához és a személyes bukáshoz kötő ama megközelítés, amely 150 éve az angliai szegénnytörvényekben még tudományos igénnyel magyarázta az egyén képtelenségét önmaga és családja külső segítség nélküli fenntartására, a felmérések tanúsága szerint nyugaton jelenleg is nagyban befolyásolja a szegénységről alkotott társadalmi képet (Feagin 1972a, 1972b, Zucker és Weiner 1993, Harmon 2010: pp. 2–10). Különösen igaz ez azokban az országokban, ahol a szekuláris világszemléletnél – amelynek hatásai, mint korábbi diskuszióinkban megmutattuk, az egyén szintjén (mikroszinten) jóval

kevésbé nevezhetőek meghatározónak, mint a szervezeti és a szocietális (mezo- és makroszintű) dimenziókban – befolyásosabb a (neo)protestáns alapokon álló gondolkodás és az új evangelizáció. Ez az összefüggés abból a szempontból nem nevezhető meglepőnek, hogy éppen a reformáció volt az, amelyben a szegénység hagyományos vallási jelentéseit a gazdasági és a morális dimenziók összefüggéseiben egy olyan új koncepcióval bővítette, mely élesen elvált az ugyanezen dimenziókban érvényes római katolikus megközelítéstől. Míg a katolicizmus voltaképpen egyenlőséget tett a fizikai munkavégzés és a szegénység közt, s azt az ember bűnbeesést követő természetes állapotként fogta fel – aminek biblikus alapjaira majd részletesebben kitérek a következő fejezetben – addig, a reformáció lutheránus ágán a fizikai munkavégzés egy kifejezetten pozitív, Istennek tetsző cselekedet értelmét öltötte, s azt a szegénység meghaladására szolgáló eszköznek tekintette. Ennek következtében a szegénység részben a fizikai munkával szemben, egyfajta deviáns moralitásból fakadó dologtalansággá és lustasággá konceptualizálódott, ugyanakkor maga a munkavégzés és a gazdasági siker nem állt pozitív korrelációban a transzcendenssel, ahogy az anyagi javakban való szűkölködés sem jelentette automatikusan a kegyelmi állapot hiányát. Ezek a szélsőségek⁵ majd csak a reformáció kálvinista változatában jelentkeznek, ahol a racionális munkavégzés abszolút szellemi kötelezettséggé vált, és az ennek segítségével elért gazdasági sikert – az eleve elrendelés kontextusában – a kiválasztottság, míg az ennek hiányában fennálló szegénységet a kárhozottság biztos jeleként interpretálták. Az anyagiakban való szűkölködés tehát a kálvinizmusban az egyéni „abszolút hiány” egyfajta indikátorává lépett elő. Figyelembe véve továbbá azokat az összefüggéseket, melyek a kálvinista, az evangélikus és a katolikus országok szegénységpolitikájának lokális sajátosságai és vallási hagyományai közt kimutathatóak, kimondható, hogy az ún. „vallási faktor” befolyása a szegénység különféle felfogásaira napjainkban sem elhanyagolható (Kahl 2005: pp. 118–123). Ugyanakkor az is feltételezhető, hogy ez a befolyás a szegénység vallási értelmezésének csak egyes – utólagosan szelektált és az aktuális társadalmi és kulturális szituáció szempontjából relevánsnak tartott – elemei felől érkezett. Ezt a kérdést a következőkben két részre bontva szeretném vizsgálni. Először bibliai szöveghelyek és a korabeli exegézisek segítségével felvázolom a „szegény” és a belőle képzett szavak bibliai jelentésszféra dimenzióit, a második részben pedig azt próbálom megvizsgálni, hogy a hiánycentrikus megközelítésre befolyást nem gyakorló elemek figyelembevételével, hogyan lehetne intellektuális többletet termelni a szegénységelméletek területén.

A keresztény szegénység dimenziói

A görög szöveg alapján készült bibliafordítások leggyakrabban két fogalmat fordítanak „szegény”-ként, a szűkebb értelemben álló *penēs*-t és a tágabb értelemben álló *ptōkos*-t. A *penēs* egyszerűen egy olyan személyt jelöl, aki a létfenntartása érdekében valamilyen, általában fizikai munkát kénytelen végezni (*penomai* → munkát végezni a megélhetésért)

amiből értékesíthető termékekhez, jövedelemhez vagy az életben maradáshoz elengedhetlenül szükséges javakhoz jut. Ez a fogalom tehát egy relatív szegénységet jelöl, amely abban a tekintetben „létfelül”, hogy a pusztán megélhetéshez, ha szűkösen is, de elegendő, másrészt (még az antikvitásban) nem annyira a gazdasági értelemben vett szegénységre vonatkozott – hiszen pl. egy kiváló terméket készítő és jól ismert mesterember jelentős jövedelemre tehetett szert portékája eladásával –, mint inkább a munkával járó kötelezettségekre, ami miatt a munkás nem szentelhetette magát más, a szabad emberhez méltó tevékenységeknek. Ehhez képest a *ptokos* (ptokeia, ptokeuo) jelentésszférai, amivel a következőkben foglalkozni szeretnénk; sokkal összetettebbek, és túlmutatnak az anyagi/gazdasági dimenziókon (Walters 2001: pp. 68–69, Hron 2012: pp. 47–51).

A különböző szövegösszefüggéseknek és használatoknak megfelelően a fogalom az anyagi/gazdasági dimenziókon túl az alábbi jelentésekben állhat:

1. Lelkiben való szegénység

A lelki szegénység egyfelől általános értelemben véve használható az ember „emberiségéből”, „nem isteniségéből” fakadó sajátos állapotára, minek okán, és a lelki javakban és erényekben való növekedéshez szüksége van Isten kegyelmére (Nazianzi Szent Gergely: Oratio XIV.1 in PG 36 858A–859B). Speciálisan ugyanakkor a lelki szegénység egy olyan többpólusú jelenség leírására is használható, ahol a hiányként értett szegénységhez még negatív értéktartományokban elhelyezhető többlet tartozik, vagy többletek tartoznak. A lelki javak és erények hiánya ilyenkor „alsóbbrendű” dolgok és gondolatok meglétével párosul; ami tulajdonképpen egy olyan destruktív szegénység, amelyet az isteni erényekkel ellenkező életvezetési stratégiák megléte és dominanciája jellemez. A lelki szegénység ilyesfajta megközelítést az agraphák egyikében pl. a következőképpen hallhatjuk: „*Jézus mondta: A világ közepén álltam, és testben láttam őket: és minden embert részegen találtam, és egyet sem, aki szomjazott volna közülük. És az én lelkem gyászolta az ember fiát, mert vakok voltak az ő szívükben és nem látták a maguk nyomorúságát és szegénységét*” (Griffinhoofe 1903: p. 60).⁶ A Jelenések könyvében pedig az alábbiak olvashatók: „*Azt mondd: Gazdag vagyok, dúsgazdag, nincs szükségem semmire. – Nem látod, hogy nyomorult vagy, szánalomra méltó, szegény, vak és mezítelen?*” (Jel 3,17). Láthatóan a szegénység itt nem egyszerűen hiányként, hanem valami konkrétum (az első szövegben a részegség, a másodikban az anyagi javakhoz való viszonyulás sajátos módja, cf. Lk 12,15–21) meglétéként van definiálva és valorizálva. A „*ptokos*” szót ilyen értelemben használta még pl. Tatianosz is, amikor a görögökhöz intézett beszédében a testben való feltámadás tagadásával szembeni érvelését a következő sorokkal zárja: „*Ha a tűz el is pusztítja testem minden nyomát, a világ megkapja a(z így) szétporló anyagot, s noha szétszóródik folyók és tengerek által, vagy vadállatok tépik darabokra, egy gazdag Úr magtáraiba helyeztetek. És, noha a szegények és az istentelenek nem tudják, mi van (ott) elraktározva, Isten, a Legfőbb Úr, amikor neki tetszik, helyreállítja azt a lényegét, ami eredeti állapotában egyedül számára látható*” (Tatianosz: Oratio ad Graecos, VI.).

A lelki szegénység e kettőssége általánosságban a Szentírásban jelentkező azon exkluzív tendenciához igazodik, mely az egymással ellentétes tartalmak közt egyes esetekben inverz megfeleléseket tételez: Vagyis ahogyan pl. Jakabnál az irigységgel és önzéssel tett dicsekvés és hazugság tanúsítja, hogy annak az embernek a bölcsessége nem „felülről származó”, hanem „földi, érzéki és sátáni” (Jak 3,15), ugyanúgy tanúsítja Jánosnál a „világ szeretetének” megléte azt, hogy a szóban forgó emberben nincs meg az „Atya szeretete” (1Jn 2,15).⁷

2. Lelki szegénység

Az inverz megfeleléseknek ugyanakkor nemcsak az eltérő minőségű tartalmak exkluzivitására vonatkozó módzata létezik, hanem egyazon tartalom különböző dimenziókban történő eltérő jelentkezéseként is kimondható.⁸ Ennek megfelelően a lelki szegénység abban különbözik a lelki szegénységtől, hogy nem referál sem az isteni hiányra, sem az istentelen meglétre, hanem egy isteni erény: az alázatosság megmutatkozását és e megmutatkozás „égi” és „földi” vonzatait írja le: önmagam megalázását, végső soron az ember spirituális önküresítésének és Krisztusban való növekedésének szimultán aktusát. A lelki szegénység értelme szintén az inverz analógia alapján ismerhető meg: „*Aki magát felmagasztalja, az megaláztatik, aki megalázza magát, az felmagasztaltatik*” (Lk 18,14).

De a lelki szegénységgel (ptokoi to pneumatikoi) kapcsolatban a legismertebb hivatkozás minden bizonnyal a Hegyi beszéd során elhangzott boldogmondások közül az első: „*Boldogok a lelki szegények, mert övék a mennyek országa*” (Mt 5,3). Az ehhez fűzött kommentárok egyértelműsítik, hogy a lelki szegénység nem valamely hiány, hanem egy konkrét tulajdonság és annak gyakorlati vonzata értelmében áll:

„*Mit értünk „lelki szegények” (ptokoi to pneumatikoi) alatt? Az alázatos és töredelmes szívűeket. Mert itt a „szellem” (pneuma) alatt Ő a lelket (psüchikoi), és a választás képességét értette. Mivel sokan nem saját akaratukból, hanem kényszerből, a körülmények nyomására alázatosak, őket elbocsájtva előbbieket áldja meg, akik saját döntésükből kifolyólag alázatosak és magukat lealacsonyítják*” (Aranyszájú Szent János: Homília XV. in Matthæum 2.).

„*Egy igazságos és Isten által kiválasztott ember nem tartja magát, hogy ő bármi is, hanem megtartja lelkét alázatban és nem érintettségben, mint ha nem tudna semmit (pedig tud) és nem volna semmije (pedig van)*” (Egyiptomi Szent Makariosz: Hom. 12.3).

„*...a hívő és igazságszerető lélek (...) a szellem kimondhatatlan ígéreteihez viszonyítva méltatlannak tartja önmagát, szorgoskodását, fájdalmait és munkáját. Ő az a lelki szegény, akit az Úr boldognak mondott; ő az, aki éhezi és szomjazza az igazságosságot, ő az, aki szívében töredelmes*” (Egyiptomi Szent Makariosz: Hom. 29.7).

3. Krisztus szegénysége

A krisztusi szegénység hivatkozási alapja a kenosis, az a folyamat, amely során Krisztus önként megüresítette önmagát, és emberré lett az emberekért. Krisztus szegénysége a keresztény hagyományban azt jelenti, hogy Isten emberré lett azért, hogy az ember átistenülhessen; amit Pál apostol úgy mond: „*Ő Isten formájában volt, és az Istennel való*

egyenlőséget nem tartotta olyan dolognak, amelyhez föltétlenül ragaszkodnia kell, hanem kiüresítette magát (kenein), szolgai alakot öltött és hasonló lett az emberekhez” (Fil 2,6–7); és „Noha gazdag volt, értetek szegénnyé lett, hogy szegénysége által meggazdagodjatok.” (2Kor 8,9).

A „szegénysége által meggazdagodjatok” kitétel itt arra utal, hogy az a fajta szegénység, amit Krisztus felvállalt, amellel, hogy egyfelől egyértelműen hiányként, sőt, az Atyával való relációjában „kisebbségként” jelentkezik, ezzel egy időben az emberiség számára is releváns többletként van jelen: A Filippiekhez írt levélből vett idézet folytatásában azt olvashatjuk: „Megalázta magát és engedelmeskedett mindhalálig, mégpedig a kereszthalálig. Ezért Isten felmagasztalta, és olyan nevet adott neki, amely fölülte van minden névnek, hogy Jézus nevére hajoljon meg minden térd a mennyben, a földön és az alvilágban” (Fil 2,8–9), és az ő szegénysége a teremtett ember számára is konkrét (a megváltás aktusában) és potenciális (az Istennel való egységesülés lehetőségeire nézve) többleteket hordoz magában.

A lelkiekben való szegénység és a lelki szegénység tehát a szegénységet olyan emberi tulajdonságok és attitűdök meglétének és hiányának komplex hálózataként mutatja be, ahol mind a meglétek, mind a hiányok lehetnek pozitívak és negatívak is a Jézus Krisztus tanításai szerint való, keresztény életvezetés szempontjából. Ezek a tulajdonságok és attitűdök társadalomtudományos módszerekkel, pl. az ilyenkor szokásos attitűd- és megfigyeléses vizsgálatokkal mérhetőek, ahol a következtetések érvényességére (tehát hogy az adott szituációban a megfigyelt viselkedésből, vagy a feltett kérdésre adott válaszból milyen mértékben és hogyan következtethetünk a vizsgált személy „szegénységére”) hasonló szabályok és korlátozások fognak vonatkozni, mint bármely más önjelentés, vagy megfigyelés alapon gyűjtött adatra. Az ilyen mérések kifejezetten jól kiegészíthetők a hiányok és hátrányok anyagi/gazdasági dimenziókban történő vizsgálatát. A biblikus szegénységnek ugyanis nyilvánvalóan van ilyen dimenziója is, melyre ugyan – trivialis okán – itt külön nem térünk ki, de kontextusában mindenképp megemlíthető a szegénység melletti tudatos, akaratlagos döntés szerepe. Egyes esetekben ugyanis a materiális szegénység nem olyan állapot volt, amibe az alany beleszületett, vagy akarata ellenére került, hanem személyek vagy közösségek szabadon döntöttek arról, hogy fogyasztásukat, illetve az azt biztosító anyagi javaikat a biológiai feltétlenül szükséges szintre vagy azt szignifikánsan nem meghaladó mértékűre korlátozzák. Az anyagi szegénység ebben az esetben az őszinte keresztény életvezetés velejárójának tekinthető, amit az alanyok azért választanak, hogy figyelmüket ne vonják el a világi élet hiúságai, és erejüket hatékonyabban tudják Isten megismerésére és szolgálatára fordítani. Az anyagi szegénység önkéntes vállalása mögött tehát a szegénység keresztény kultúrájának megfelelően a Krisztus tanításai szerint való életvezetés, a lemondás, az elkülönülés, az alázat gyakorlati megvalósításának kézzelfogható struktúrái állnak, nemcsak individuálisan, hanem a másik emberre, az embertársakra való tekintettel is, akiknek a nélkülözés észlelése lehetőséget biztosít arra, hogy tettekkel válaszoljanak Krisztus bennük történő felismerésére. Krisztus identifikációja a szegényekkel, a szegényekben való szentségi jelenlétének köszönhetően – mely doktrinálisan a

kenosisra vezethető vissza – a materiális szegénység állapota is sajátos többletet hordoz mind önmaga, mind a másik ember, mind pedig a közösség számára.

A szegénység, mint multidimenzionális és többpólusú jelenség

A keresztény szegénység jelentéssdimenzióinak fenti vázolata, noha nem volt célja filológiai igénnyel a különböző jelentéssdimenziók közti összefüggések kimerítő leírását és elemzését adni, arra mégis alkalmasnak tűnik, hogy a szegénység bibliai jelentéseiről a következő megállapításokat tehessek:

- I. A szegénység bibliai kontextusban és általában véve többjelentésű fogalom, mely jelentések különböző – erkölcsi és spirituális – dimenziókban relevánsak.
- II. A szegénység mint állapot egyaránt karakterizálható specifikus dolgok és tulajdonságok meglétéként és hiányként is.
- III. Ezek a meglétek és hiányok nem feltétlenül önmagukban valók, hanem egy olyan multidimenzionális és többpólusú jelenség egyik vagy néhány pólusának alkotói, melyhez képest ugyanazon jelenség más pólusa(i) más dimenziókban az adott hiánynak megfelelő meglétként, illetve az adott meglétnek megfelelő hiányként jelentkeznek.
- IV. Ezek a pólusok egyaránt lehetnek relevánsak ugyanazon és eltérő entitások számára is.

A szegénység hiánycentrikus megközelítése és a keresztény hagyomány szegénységképe közti kapcsolatról ennek megfelelően azt mondhatjuk, hogy az eltérések egyfelől túlsúlyban vannak a közös elemekhez képest, másfelől az értelmezési keret hermeneutikai potenciálja a keresztény hagyományban más, és jóval nagyobb területet is érint, mint a hiánycentrikus megközelítésé.

A hermeneutikai potenciálok közti különbségek felismerése tudományterülettől függetlenül gyakran együtt jár a vallási megközelítések renormativizálásával. Noha az ilyen irányú kísérleteknek jelentős keresztény szociológiai, teológiai és filozófiai szakirodalma van, melyek eredményeinek egy része a szekuláris tudományok számára is hasznosítható, a keresztény és a hiánycentrikus szegénységfelfogás kontrasztba állításának céljai esetünkben nem erre irányulnak. Mindössze arra szeretnénk rámutatni, hogy a szegénység pozitívumként (valami megléteként), illetve hiányok és meglétek szimultán és többdimenziós hálózataként történő újragondolása esetenként nagyobb felbontással és relevánsabb módon, a hiánycentrikus felfogást kiegészítve képes közelíteni a szegénység jelenségéhez. E kiegészítés egy olyan megközelítést foglal magában, mely a szegénységet különböző létminőségű források meglétéként, az elszegényedést pedig az eltérően szervezett gazdasági, társadalmi és antropológiai struktúrákon belüli vagy azok közti mozgásként definiálja, mely mozgáshoz szükséges energia e források működtetéséből származik. Ennek folyamánként a szegénység és az elszegényedés kategóriájába azon negatív állapotok és mozgások mellett, amelyekkel a szegénység hiánycentrikus megközelítései foglalkoznak, a történelmi hagyományoknak megfelelően

újra integrálhatóak a pozitív és negatív közösségi és lelki állapotok, folyamatok keresztény típusai is.

Azok a kérdések, melyeket a fent vázolt integráció felvet, véleményem szerint aktuálisan is megkerülhetetlenek a társadalomtudományok területén, és ennek felismerésében a szegénység teológiája segítheti a társadalomkutatásokat. Egyfelől rámutathatunk vele arra, hogy a felhasználható források a társadalmak és az emberek létezése szempontjából sokfélék lehetnek, és a „szegény emberek”, „szegény társadalmak”, „szegény gazdaságok” tudományos igényű leírásával összeegyeztethetetlen ezen források egyes aspektusaitól eltekinteni, más aspektusait pedig abszolutizálni. Ennélfogva ahelyett, hogy e kizárólagosságból fakadóan a szegénységet automatikusan negatív értéktartományokba helyeznénk, *hasznosabbnak tűnik arra fókuszálni, hogy a fenti értelemben vett szegénység és elszegényedés összességében pozitív vagy negatív hatással van-e az emberi létezés individuális és kollektív módozataira.* Ami egyenértékű annak állításával, hogy e tekintetben egyaránt lehet pozitív és negatív szegénységről is beszélni, ugyanakkor e valorizáció referenciája szükségszerűen ontológiai, és nem annak kizárólag gazdasági, társadalmi vagy lelki dimenzióinak megfelelően állapítandó meg.

A szegénység teológiai keretezésű rekonstrukciójának haszna a társadalmi rétegek közti mozgások kutatásában

A szegénység, mint egy olyan jelenség megragadására szolgáló fogalom, melynek pólusai meglétként és hiányként más-más dimenziókban jelentkeznek, könnyen alkalmazható az egyének különböző társadalmakhoz vagy társadalmi rétegekhez való tartozásának, illetve hovatartozásuk megváltozásának kutatása során.

Egy ilyen alkalmazás során meglétek és hiányok szimultán jelentkezését többféleképp modellezhetjük, mely modellek ama „dimenziók” kategóriahatárainak kijelölésétől fognak függni, melyekben a meglétek és a hiányok jelentkezését vizsgálni szeretnénk. Ekképp a kategóriahatárok generálisan felállíthatóak

- Valamely istenelví vagy nem-istenelví szervezőelv alapján megszervezett egyetlen együttélési formán belül.
- Valamely istenelví vagy nem-istenelví szervezőelv alapján megszervezett együttélési formák között.
- Egy istenelví és egy nem-istenelví szervezőelv alapján megszervezett együttélési forma között.

Az „együttélési forma” fogalma itt a „társadalom”-nál generálisabb kollektívákat jelöl, ugyanis az embereknek az a többmillió, vagy akár több százmillió emberes közösség, intézményekkel, közösségekkel, összetett és sokszoros áttételekkel operáló kapcsolatokkal hierarchikus és horizontális egységekbe szerveződő együttélése, amit ma a társadalomtudományokban társadalomként kutatunk, a 17. századot megelőzően még Európában sem létezett (Vitányi 2002), és ebben az értelemben a világ számos részén jelenleg sem létezik. Ha azonban csak a társadalmakon belül szeretnénk szegénységkutatásokat végezni, akkor a kategóriák társadalom-centrikusan is felállíthatóak; a fenti szerkezetet követve

- Monolitikus struktúrában; egy meghatározható földrajzi vagy politikai térben elhelyezkedő társadalmon belül, annak különböző alegységei/ alrendszerai/csoportjai/osztályai stb. között.
- Multiszociális struktúrában; egy meghatározható földrajzi vagy politikai téren belül egy időben több, egymással különböző alá-, föl- vagy mellérendeltségi viszonyokban lévő társadalom között.
- Szupraszociális struktúrában; a „társadalom” és más, „nem-társadalom” típusú együttélési formák között.

A kategóriahatárok tisztázását követően visszatérhetünk annak kérdéséhez, hogy a szegénység hogyan gondolható el egyszerre valami hiányként és valami meglétként, továbbá, hogy ezek milyen mozgásokkal lehetnek összefüggésben. A kérdést, úgy gondolom, hogy a korábban elmondottaknak megfelelően mind a monolitikus, mind a multiszociális, mind pedig a szupraszociális struktúrákban történő gondolkodás eseteiben érdemes áttekinteni; különösképp

a) Egy konkrét társadalom határain belül

Egy konkrét társadalom határain belül a szegénység elgondolható statikus állapotként, vagyis egy adott társadalom struktúráján belül különféle, pl. gazdasági, politikai, társadalmi, kulturális vagy vallási pozíciók elfoglalásaként. Ennek a pozíciónak „a szegény” vagy „gazdag” helyzetét pedig az mutatja meg, hogy a vizsgált terület szempontjából releváns forrásokból milyen – abszolút vagy relatív – mennyiséggel rendelkeznek.

Az elszegényedés folyamata pedig elgondolható egyfajta intraszociális⁹ mozgásként, amely mozgáspályáján haladó entitás állapota az idő múltával egyre alacsonyabb pozíciókkal írható le: olyanként, amely a vizsgált terület szempontjából releváns forrásokkal egyre csökkenő mennyiségben vagy arányban rendelkezik. Ennek a megközelítésnek számos előnye van a kvantitatív kutatások szempontjából, mert a gazdasági viszonyokra történő visszavezetés egzakt és az aktuális társadalmi problémák szempontjából releváns méréseket tesz lehetővé. Olyan esetben is hasznos lehet, amikor nem gazdasági szempontok alapján specifikált hierarchikus viszonyban lévő társadalmi csoportok közti mozgásokat kutatunk, ilyenkor megnézhetjük pl., hogy egy kiválasztott tulajdonság, attitűd vagy körülhatárolható gondolkodásmód megléte vagy hiánya mennyire jellemző egy adott csoportra, illetve e hiányok és meglétek kialakulása együtt járt-e egy csoportba való be-, illetve az abból való kikerüléssel. Amikor viszont az elszegényedéssel, mint az adott társadalmi valóságból *kivezető* mozgásformákkal szeretnénk foglalkozni, akkor már arra a válaszra vagyunk kíváncsiak, hogy egy adott társadalmi struktúra legalsó státusaiból kifelé mozuló entitás hova érkezik.

b) Több társadalom együttesén belül

Erre a kérdésre a szegénység multiszociális szemlélete tud választ adni; méghozzá azt, hogy egy másik, az előzőnél szegényebb társadalomba érkezik. Ez a multiszociális szemlélet egyfelől hatalmi viszonyok meglétét feltételezi a különböző társadalmak közt, vagyis azt, hogy a társadalmak reprodukciójához, fejlődéséhez és a normáikhoz igazodó személyiségpályák működtetéséhez szükséges szűkös elemi forrásokhoz az egymáshoz képesti hatalmi helyzet függvé-

nyében lehet hozzájutni. Amiből az fog következni, hogy nemcsak egyes társadalmakon belül lehetnek szegények a személyek vagy az intézmények, de teljes társadalmak is lehetnek forrásszegények a domináns pozícióban lévőkhez képest. A másik sajátossága a multiszocialitásnak pedig az, hogy azok a javak vagy források, amelyek egy adott entitás mozgásához elengedhetetlenek, nem „értékmentesek”, hanem mind ezen társadalmak, mind pedig a bennük élő emberek létezése szempontjából sokfélék lehetnek, tehát termelésük és fogyasztásuk hatásai a multiszocialitás több dimenziójában és nagyon gyakran ellenkező előjellel jelentkeznek. A már említett Stiglitz-féle „társadalmi költségekkel” kapcsolatban például meg lehet kérdezni, hogy az a bizonyos termelő melyik társadalom részeként realizálja a nyereséget az adott termék után, és melyik társadalomra hárítja át az általa meg nem fizetett termelési költségeket, egyszerűbben: melyik társadalmat gazdagítja, és melyiket szegényíti el tevékenységével? Ugyanez a kérdés a termék felhasználója szempontjából pedig úgy merül fel, hogy adott források igénybevétele az ő társadalmi mozgását milyen pályára állítja. Egy olyanra, amely egy domináns, a források feletti ellenőrzést gyakorló társadalomba, vagy egy olyanra, amely egy alávetett és forráshiányos társadalomba vezet?

Mindeme kérdésfelvetésekkel egyúttal az is megmutatható, hogy a társadalmak multiszociális szemléletének a szegénység vizsgálata szempontjából jóval nagyobb értelmezési potenciálja van, mint az egyetlen társadalom létezését tételező szemléletnek. Ugyanis a szegénységet nemcsak intraszociális állapotként vagy mozgásként, hanem olyan interszociális elszegényedési és elszegényítési folyamatokként is képes leírni, amelyeknek alanyai vagy maguk a társadalmak, vagy az egyik társadalomból kihulló, s a másikba belezuhanó individuum.

c) Társadalom és nem társadalom típusú együttélési formák között; a szekularizáció és a reszakralizáció szempontjából

Ahogy a szegénység, az elszegényedés és az elszegényítés vizsgálható egy társadalmon belül és több társadalom egységében, ugyanúgy vizsgálható lesz az emberi együttélési formák egységében is, az erre vonatkozó kérdést pedig három részletben tehetjük fel:

- hiányok és meglétek milyen kombinációi teszik lehetővé az egyén betagozódását egy istenelvű közösségbe?
- minek a meglétével jár együtt egy olyan hiány, amely következtében az egyén kihullik egy istenelvű közösségből?
- a kihullott egyének – egy kritikus tömeget elérve – ezek után milyen társas együttélési formákat alakítanak ki, amelynek keretei közé a későbbi kihullók megérkezhetnek?¹⁰

Mit láthatunk ebből a szegénység fogalmára nézve, és miért hasznos társadalomtudományi szempontból; az elszegényedés mozgásként történő leírásával kapcsolatban? Talán a legfontosabb az, hogy a negatív irányú mozgások mellett a lelki szegénység a pozitív, a közösség és az ember spirituális reintegrációjának kommunikatív mozgástípusait is képes leírni. Továbbá az emberi együttélési formák szupraszociális struktúráján belül azt is képes megmutatni, hogy a keresztény közösségből kivezető exkommunikatív mozgás, mint

lelkiekben való elszegényedés hogyan kapcsolódik egyaránt az erények hiányához és az istentelen gondolatok és életvitel dominánsá válásához, amik – római katolikus kifejezéssel élve – a „bűn struktúráiban” (Sollicitudo Rei Socialis par. 36), az isteni törvénnyel ellenkező intézményekben és helyzetekben társadalmiasulnak. Ami felveti annak lehetőségét, hogy a társadalomelmélet keretein belül a modern társadalmak esetleg konceptualizálhatóak e lelkiekben való elszegényedés kibontakozásaként, a globális társadalmak pedig annak további elmélyüléseként. Továbbá a szegénységkutatások szempontjából is releváns lehet, hogy azok a folyamatok, amelyek egy monolitikus vagy multiszociális szemléletben fejlődésként és gazdagodásként értelmezhetők, azok a lelkiekben való szegénység; a hanyatlás és az elszegényedés jelei is lehetnek egyúttal.

Tóth János

BIBLIOGRÁFIA

- Aranyszájú Szent János: Homilia XV. in Matthæum. In J-P Migne (1862); (szerk.) *Patrologia Graeca* vol. 57. 223–238. Paris. és Philip Schaff (szerk.) (nd.) *NPNF1–10. Nicene and Post-Nicene Fathers. St. Chrysostom: Homilies on the Gospel of Saint Matthew*. in CCEL: The Christian Classics Ethereal Library, <http://www.ccel.org/ccel/schaff/npnf110> (letöltés időpontja 2014.03.26)
- Bentz, V.M. és Shapiro, J.J. (1998); *Mindful Inquiry in Social Research*. Thousand Oaks: Sage Publications.
- Borgatta, E.F. és Montgomery, R.J.V. (2000); *Encyclopedia of Sociology* (2nd ed., Vol. 3) New York: Macmillan.
- Egyiptomi Szent Makariosz: Homilia 12. In A.J. Mason (1921); *Fifty spiritual homilies of St. Macarius the Egyptian*. 89–98. London: Society for Promoting Christian Knowledge.
- Egyiptomi Szent Makariosz: Homilia 29. In A.J. Mason (1921); *Fifty spiritual homilies of St. Macarius the Egyptian*. 218–222. London: Society for Promoting Christian Knowledge.
- Feagin, J. R. (1972a); *Poverty: We still believe that God helps those who help themselves. Psychology Today* 1972/1, 101–129.
- Feagin, J. R. (1972b); *America's welfare stereotypes. Social Science Quarterly* (52) 921–933.
- George, H. (2005 [1879]); *Progress and poverty*. New York: Cosimo Inc.
- Griffiths, C.G. (1903); *The unwritten sayings of Christ*. Cambridge: Heffer.
- Harmon, Mark D. (2010); *When Mediated Poverty Stereotypes align with Public Opinion: A Clear Predictor of Ideology and Party in the U.S., Presentation to the Midwest Political Science Association*. Internet: http://trace.tennessee.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1000&context=utk_jourpubs (letöltés időpontja 2011. 09. 22)
- Hron, O. (2012); *The Mirage Shall Become a Pool: A New Testament Theology of Social Justice and Charity*. Eugene: Pickwick Publications.
- II. János Pál (1987); *Sollicitudo Rei Socialis* (ford.: Kiss László) Internet: <http://uj.katolikus.hu/konyvtar.php?h=93> (letöltés időpontja 2014.10.29)
- Jordan, B. (1996); *A theory of poverty and social exclusion*. Cambridge: Polity Press.
- Kahl, S. (2005); *The Religious Roots of Modern Poverty Policy: Catholic, Lutheran, and Reformed Protestant Traditions Compared. Archives Européennes de Sociologie* 46(1) 91–126. doi: 10.1017/S0003975605000044
- Kuhn, T. S. (2002); *A tudományos forradalmak szerkezete*. Budapest: Osiris.
- Lewis, O. (1968) *Sánchez gyermekei*. Budapest: Európa Kiadó.
- Nazianzeni Szent Gergely: Oratio XIV. In J-P Migne (1857); (szerk.) *Patrologia Graeca* vol. 35. Orationes I–XXIV. 393–1252. Paris. és Philip Schaff és Henry Wace (szerk.) (nd.) *NPNF2–07. Nicene and Post-Nicene Fathers. Cyril of Jerusalem, Gregory Nazianzen*. Grand

- Rapids: Wm.B. Eerdmans Publishing. in CCEL: The Christian Classics Ethereal Library, <http://www.ccel.org/ccel/schaff/npnf207> (letöltés időpontja 2014.03.26)
- Roach, J. L. és Roach, J. K. (1972); *Poverty. Selected readings.* Harmondsworth: Penguin Books.
- Pressman, S. és Scott, R. H. (2010); Consumer debt and poverty measurement. *Focus* 27(1) 9–12.
- Sen, A. (1979); Equality of What? In *Tanner Lectures on Human Values*. A Stanford Egyetemen 1979.05.22.-én elmondott beszéd leírata. Internet: <http://www.akira.ruc.dk/~fkt/filosofi/Artikler%20m.m/Egalitarianism/Sen%20%20Equality%20of%20What.pdf> (letöltés időpontja 2014.15.19)
- Sen, A. (1985); *Commodities and Capabilities*. Amsterdam: North-Holland.
- Sen, A. (1999); *Development as Freedom*. Oxford: Oxford University Press.
- Short, K. S. (2005); Material and Financial Hardship and Income-Based Poverty Measures in the USA. *Journal of Social Policy* 34(1) 21–38. doi: 10.1017/S0047279404008244
- Szíriai Szent Izsák: Homilia 2. in *The Holy Transfiguration Monastery* (2011); (ford.) *The Ascetical Homilies of Saint Isaac the Syrian*. 20–26. Boston: Holy Transfiguration Monastery Publications.
- Tatianosz: Oratio ad Graecos. in Philip Schaff (1885); (szerk.) *ANF02. Fathers of the Second Century: Hermas, Tatian, Athenagoras, Theophilus, and Clement of Alexandria*. in CCEL: The Christian Classics Ethereal Library, <http://www.ccel.org/ccel/schaff/anf02> (letöltés időpontja 2014.03.24)
- The World Bank (2008); Poverty data: A supplement to World Development Indicators 2008 <http://siteresources.worldbank.org/DATASTATISTICS/Resources/WDI08supplement1216.pdf> (letöltés ideje 2011.07.17)
- Tóth, J. (2011); Supra-, Inter-, and Intra-Social Motions: Prolegomena to the Ontological Poverty of Societies. *Studime Sociale* 5(2) 15–22.
- Yanagisawa, A. (2011); Poverty: social control over our labor force. *International Journal of Social Economics* 38(4) 316–329.
- Vass, Cs. (2007); Intra- és multiszociális szegénység és a szegénység alatti világok. In: Szretykó György (szerk.) *A szegénység, az egészség és a társadalmi kirekesztettség. A roncsársadalom szociológiai és társadalomgazdaságtani dimenziói.* 15–122. Pécs: Comenius Kiadó.
- Vass, Cs. (2008); A kárpát-medencei magyarság makroszociális helyzete. In: Szretykó György (szerk.) *Merre tart a magyar vidék?: A vidék szociális problémái és felemelkedésének lehetőségei.* 15–142. Pécs: Comenius Kiadó.
- Vitányi, I. (2002); A civilizáció és a kultúra paradigmái. *Magyar Tudomány* (6) 720–729.
- Walters, K. (2001); *Soul Wilderness: A Desert Spirituality*. New Jersey: Paulist Press.
- Weber, M. (1978); *Economy and Society*. Berkeley: University of California Press.
- Zucker, G. S. és Weiner, B. (1993); Conservatism and perceptions of poverty: An attributional analysis. *Journal of Applied Social Psychology* 23(12) 925–943. doi: 10.1111/j.1559-1816.1993.tb01014.x

JEGYZETEK

- ¹ Ez a cikk a *Studime Sociale* című folyóiratban publikált Poor Approaches to Poverty and the Social-Scientific Relevance of Biblical Poverty tanulmányom (Tóth 2011) átdolgozott és bővített, magyar nyelvű változata. A szerző ez úton szeretné megköszönni dr. Vass Csabának a cikk kéziratához témavezetőként tett javaslatait, hozzáfűzéseit.
- ² Vass már korábban (2008) beszélt együttélési létmódokról, ezek formáiról és egymáshoz való viszonyáról, melyek a kontinentális filozófia hagyományába ágyazottan tárják fel különböző együttélési makroszerkezetek belső relációit és működését.
- ³ <http://www.census.gov/hhes/www/poverty/about/overview/measure.html> (letöltés időpontja 2011.08.17)
- ⁴ A teljes költség-teljes haszon aránya nem egyezik meg az egyéni vállalkozónál jelentkező üzleti költség-üzleti haszon arányával, mert a közgazdaságtanban „externáliáknak” nevezett hatásokkal is számol. A teljes költség egy részét Stiglitz – Coase és mások nyo-

- mán – „társadalmi költség”-nek írja le, s kimutatta, hogy a vállalkozó profitja részben abból keletkezik, hogy a termelés társadalmi költségeit nem fizeti meg, hanem áthárítja a társadalomra, de a teljes költségnek a társadalmi mellett lehetnek még környezeti- és humán-gazdasági összetevői is.
- ⁵ Figyelemre méltó ebből a nézőpontból Max Weber interpretációja; aki szerint a kálvinisták azt tartják, hogy Isten felfoghatatlan és megváltoztathatatlan terve szerint kerültek szétszétásra a világ javai az emberek közt, és munka által mindig van lehetőség Isten ezen ajándékainak megszerzésére, ezért a szegények segítése az isteni tervben való kételkedés jele lenne, és egyben megfosztaná a megsegítettet az e tervbe való illeszkedés lehetőségétől. Weber szerint a szegények gyámolításának egyetlen lehetséges legitim célja így a kálvinizmusban az lett, hogy felhívják vele a figyelmet a „lustaság” veszélyeire; ami viszont teljesen kiforgatta a szegények megsegítésének vallási-etikai jelentését, s egy tisztán racionális „vállalkozás” részévé tette a karitást; mint amikor pl. bohócruhába öltöztetett árvákat vonultatnak fel az amszterdami utcákon, a megsegítetteket negatív példaként állítva a hívek elé (1978: pp. 588–589).
 - ⁶ Ahogyan a szerző megjegyzi, a *logia*-t tartalmazó papiruszon az írás utolsó, „az ő szívükben” (τῆ καρδία αὐτῶν) után következő részében csak a „szegénység” szó azonosítható, így ennek helyreállítására a kontextus alapján a Jel 3,17-nek megfelelően történt.
 - ⁷ A „világ” ebben az idézetben természetesen nem a teremtett világra vonatkozik, hanem arra a „világra”, amit Szíriai Szent Izsák a szenvedélyek, ragaszkodások közös nevéként említ, mint amilyen a vagyon szeretete, a birtoklásvágy, a testi örömök és a belőle eredő nemi vágy, a megbecsültség szeretete (melyből az irigység származik), a hatalom utáni vágy, a betöltött pozícióból fakadó büszkeség és arrogancia, a sóvárgás magunk pompás ruhákkal és hiábavaló tárgyakkal történő ékesítésére, vágyódás az emberi dicsőségre – ami a harag és a gyűlölet forrása –, valamint a fizikai félelem (Szíriai Szent Izsák: Homilia 2.).
 - ⁸ Az ilyen összefüggésekre lásd még példaként Mt 19,30; 20,16 és 18,4; Mk 10,31 és 9,35; továbbá Lk 18,14 és 9,48.
 - ⁹ A szegénység problematikájának kontextusában az „intraszociális” és a „multiszociális” jelölő fogalmakat Vass Csaba egy tanulmányából (2007) kölcsönöztem, és az abban foglaltakhoz hasonló értelemben használok.
 - ¹⁰ Kérdés marad természetesen, hogy egy istenelví és egy nem istenelví együttélési forma szempontjából mi fog elszegényedésnek számítani. Mi ugyan itt az istenelví világszerveződések nézőpontjából vizsgálódunk, de jelezzük, hogy a szekularizáció és a (re)szekularizáció, mint világépítő-alkotó tevékenység közös alapra helyezhető abból a szempontból, hogy egyikük az istenelví, másikuk a nem istenelví világszervezők eredményére jelent elemi veszélyt: nyomukban olyan világok épülnek, melyek kölcsönösen kizárják egymást, s ha egy térbe kényszerülnek, természetüknél fogva zárja le egyik a másik kibontakozási útjait, s rombolja azt, ami abból a másikból korábban megvalósult. Így a reszkalizációs tevékenység egy nem istenelví emberi együttélési formában szinte bizonyosan elszegényítésként fog jelentkezni, hiszen olyan kompetenciák és gondolkodásmódok kialakulását vagy visszanyerését eredményezik, melyeknek egy vallásos világszervező elv számára viszont a megléte, egy szekuláris világszervező elv számára viszont a hiánya az, ami elengedhetetlen, s így az ezen elvek gyakorlati megvalósítása során a megvalósítás szempontjából kívánatos helyzet elérése további konfliktusok forrásai lehet. Amennyiben például az egyénekből hiányzik a transzcendens felismerésének, e felismert törvényszerűségeinek megértésének és e megértett gyakorlati alkalmazásának képessége, vagy nincsenek, vagy nem működnek olyan intézmények, melyek e képességek letéteményesei, úgy az emberek nem tudnak aktívan részt venni egy olyan együttélési formában, melynek transzcendens tagjai is vannak, és részvételi lehetőségeik egy közös világ, identitás vagy jelentés megalkotásában kritikus mértékben csökkennek. Ha viszont ezek a képességek megvannak az emberekben, vagy az ilyen intézmények megfelelően működnek, akkor teljesen természetes módon a saját tradíciójukban konstruált tudásuknak megfelelően egymással és transzcendens lényekkel is közösségre lépnek, és az elérhető erőforrásaikat ennek a közösségnek, és nem másnak a felépítésére és működtetésére fogják fordítani. Ugyanez a megfelelő analógiák alkalmazásával elmondható a szekularizációs folyamatoknak kitett istenelví világszerveződésekéről is.